

Ewa Michna
Uniwersytet Jagielloński

Pomiędzy prawnym a realnym uznaniem

Polityka tożsamości łemkowskich aktywistów

Резюме

Медже правным а реальным узнаньом. Політыка достоменности лемківських активістів

В статі аналізувана єст політыка достоменности ведена през лемківських активістів, яким трансформація політычной системы початку 90. років дозволила на неспутану експрессию власной достоменности. Демократизация соспільного жытя творила слідуючы по собі етапы еманципациі Лемків, зачатой разом з процесами народowego ріжницюваня східной Славянщыны. Текст представлят головны вызваня, што стояли пред етнічныма діячами группы з квестіонуваным през ріжных соспільных акторів статусом. Вказує процессы еманципациі лемківской соспільности в діяхронній перспектыві, беручы до увагы зміны, які принесла офіціялізация группы, враз з вписаньом ей до Уставы з дня 6 січня 2005 р. о національных і етнічных меншынах і регіональным языку.

Ключовы слова: політыка достоменности, етнічність, Лемкы, меншыны, достоменніст

Abstract

Between Legal and Real Recognition: The Identity Politics of Lemko Activists

The article analyzes the identity policy pursued by those Lemko activists for whom the political transformation of the early 1990s allowed to express of

their identity unfetteredly. The democratization of social life conducted the next stage of Lemkos' emancipation, which began along with the process of national differentiation of the Eastern Slavs. This paper presents the main challenges that ethnic activists from the group with a disputed by various social actors status have faced. It reveals the emancipation of the Lemko community with a diachronic approach, considering changes caused by the formalization of the group, with its inclusion in the Act of 6 January 2005 on national and ethnic minorities and on the regional languages.

Keywords: identity policy, ethnicity, Lemkos, minorities, identity

Terminy „swój” i „obcy” to nie tylko narzędzia naukowej analizy, lecz także kategorie w znacznym stopniu naturalne, używane w języku potocznym, które służą ludziom w różnych obszarach życia społecznego do porządkowania świata i są używane we wszystkich czasach i kulturach. Jak pisze Ewa Nowicka „jakiś stopień czy rodzaj dystansu, a więc poczucie swojskości i obcości, towarzyszy wszelkim formom stosunków społecznych” (Nowicka 2020, 409). Opozycja „swój” – „obcy” pozwala na konstrukcję tożsamości, zarówno w wymiarze grupowym, jak i indywidualnym. Na poziomie grupowym obraz „obcego” kształtuje wizerunek własnej grupy, jest konieczny, by dookreślić grupowe granice, ukazać zasady naszej tożsamości, w opozycji do tych, którzy w tym względzie są wyraźnie inni (Nowicka 1990, 17). Stosowanie podziału na „swoich” i „obcych” jest też, jak twierdzi Eriksen, podstawową cechą etniczności – bez rozgraniczenia między Nami a Nimi nie ma etniczności (Eriksen 2013, 39). Będący podstawą samookreślenia podział świata na „swoich” i „obcych” jest również kluczowy dla polityki tożsamości, która w ostatnich kilkudziesięciu latach wyznacza aktywność różnych grup społecznych, które organizują swoje działania w sferze politycznej w odniesieniu do podzielanej przez nich wizji siebie jako podmiotu kolektywnego (Warمیńska 2014, 49).

Celem artykułu jest analiza polityki tożsamości realizowanej przez tych łemkowskich aktywistów, którym transformacja ustrojowa z początku lat 90. pozwoliła na nieskrępowaną ekspresję własnej tożsamości i otworzyła nowy etap emancypacji Łemków, rozpoczętej wraz z procesami dyferencjacji narodowej wschodniej Słowiańszczyzny; przedstawienie głównych wyzwań, jakie stały przed etnicznymi liderami grupy o kwestionowanym przez różnych aktorów społecznych statusie; ukazanie procesów emancypacji społeczności łemkowskiej w perspektywie diachronicznej z uwzględnieniem zmian, jakie przyniosła

oficjalizacja grupy, wraz z wpisaniem jej do Ustawy z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym.

Artykuł podzielony jest na trzy części. W pierwszej znajdują się rozważania na temat polityki tożsamości, która stanowi podstawową ramę teoretyczną prowadzonych w tekście analiz. W drugiej przedstawię procesy odrodzenia etnicznego i kulturowego, które rozpoczęły się wraz z demokratyzacją życia społecznego po transformacji ustrojowej z początku lat 90. Ujmuję je w kontekście rozpoczętych pod koniec XIX w. procesów etnicznej emancypacji społeczności łemkowskiej (Duć-Fajfer 2013, Magocsi 2022). Ich symboliczny koniec to wpisanie Łemków jako jednej z czterech mniejszości etnicznych do Ustawy z 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym. W trzeciej części artykułu przedstawię wybrane działania aktywistów organizacji łemkowskich po uchwaleniu ustawy, którzy w nowych, zdefiniowanych przez nią warunkach prawnych domagają się uznania swej, potwierdzonej wpisaniem do ustawy jako mniejszość etniczna, odrębności. Działania podejmowane od 2005 r. mają bardzo zróżnicowany charakter. Szczegółowe opisanie ich wszystkich przekracza ramy tego tekstu. Wybrałam zatem te, które według mnie w kontekście polityki tożsamości były istotne. Są to kolejno: konflikt wokół wyłonienia łemkowskich przedstawicieli do Komisji Wspólnej Rządu i Mniejszości Narodowych i Etnicznych; spis powszechny w 2011 r.; wydarzenia związane z 70. rocznicą akcji „Wisła”. Wszystkie one były istotnymi momentami dla polityki tożsamości i stanowiły okazję do zaznaczenia łemkowskich aspiracji emancypacyjnych. Ożywiały wewnątrzgrupowe dyskusje, intensyfikowały spory wokół legitymizacji działań poszczególnych łemkowskich środowisk, chcących reprezentować grupę jako całość. Ale także były okazją do formułowania roszczeń w kierunku państwa.

W artykule, w którym przyjmuję perspektywę *emic*, działania na rzecz uznania odrębności grupy przedstawiam z perspektywy tych działaczy łemkowskich, którzy negują przynależność grupy do narodu ukraińskiego i zmierzają do emancypacji. Ich ideowych przeciwników wspominam, o ile pojawiają się oni jako ważny społeczny aktor, blokujący aspiracje będących w centrum mojego zainteresowania walczących o uznanie aktywistów łemkowskich. Przedstawiając procesy emancypacji grupy, zakładam, że to właśnie ta część społeczności łemkowskiej, która odrzuca przynależność do narodu ukraińskiego, walczy od początku lat 90. o akceptację dla grupowej odrębności i może w ramach demokratycznej gry prowadzić własną politykę tożsamości, która nie była możliwa w okresie komunistycznym. Łemkowie o ukraińskiej

świadomości narodowej prowadzą swoją politykę tożsamości, której głównym celem jest znalezienie akceptacji i uznania dla samoopisu, w myśl którego „Łemkowie są Ukraińcami”, a jednocześnie próbują przeciwdziałać procesom emancypacyjnym Łemków, którzy preferują odmienny typ samoopisu (Łodziński 2005, 2020).

Podstawą rozważań zawartych w artykule są wyniki badań empirycznych, prowadzonych od połowy lat 90. wśród aktywistów łemkowskich. To wywiady pogłębione dotyczące szeroko rozumianej problematyki tożsamości grupy, strategii walki o uznanie oraz polityki tożsamości. Wywiady z drugiej połowy lat 90. pozwolą na ukazanie początków procesu ożywienia etnicznego po transformacji ustrojowej, konstruowania grupowych granic i realizacji polityki tożsamości, zmierzającej do uznania odrębności grupy. Materiał empiryczny uzupełniają wywiady z działaczami organizacji łemkowskich przeprowadzone w lipcu i wrześniu 2015 r. Dobór rozmówców w badaniach był celowy. Rozmawiałam z osobami, które brały/biorą udział w działaniach na rzecz grupy. Były to jednocześnie osoby znaczące dla środowiska łemkowskiego. Na początku lat 90. rozmawiałam także z Łemkami, którzy byli przeciwnikami podejmowanych przez część liderów działań zmierzających do uznania odrębności Łemków i Ukraińców. Zebrany w trakcie wywiadów materiał empiryczny uzupełniają wyniki obserwacji uczestniczącej w imprezach etnicznych: festiwalach, uroczystościach rocznicowych, wykładach organizowanych przez łemkowskie organizacje, a także analiza etnicznej prasy łemkowskiej i dokumentów wytwarzanych przez łemkowskie organizacje, zawartości audycji łemkowskiego radia internetowego LEM.fm oraz treści zamieszczanych na prowadzonym przez radio LEM.fm portalu internetowym.

Teoretyczne inspiracje

„Polityka tożsamości” to określenie odwołujące się zarówno do szerokiego zakresu różnych społecznych aktywności, jak i teoretyzowania dotyczącego doświadczania niesprawiedliwości członków pewnych grup społecznych (Heyes 2002). W szerszej perspektywie teoretycznej dotyka dyskutowanej m.in. w socjologii i filozofii społecznej kwestii potrzeby i zasad akceptacji w sferze publicznej tożsamości kulturowych, które różnią się od kultury społeczności dominującej w państwie (Habermas 1993; Kymlicka 1995; Billig 2008). Według Avigail Eisenberg i Willa Kymlicki z polityką tożsamości mamy do czynienia

wtedy, gdy grupa organizuje swą aktywność w sferze polityki w odniesieniu do podzielanej w ich obrębie wizji siebie jako podmiotu kolektywnego (Eisenberg, Kymlicka 2011). Katarzyna Warmińska, która w artykule *O tożsamości i polityce* aplikuje koncepcję polityki tożsamości do analizy stosunków etnicznych w Polsce, zwraca uwagę na to, że polityka tożsamości odnosi się do powiązań pomiędzy życiem politycznym a tożsamością i tym samym wymaga rozważenia pewnego rodzaju aktywności aktorów społecznych w obszarze usytuowanym na przecięciu tych dwóch osi. Według Warmińskiej polityka tożsamości powiązana z kwestią dążenia do uzyskania społecznego uznania dla danych identyfikacyjnych wyborów jest polityczna, bo uwikłana w sieć interesów, potrzeb i relacji władzy (Warmińska 2014). W ramach polityki tożsamości:

Ważny staje się aspekt zarówno samouznanania i bycia uznanym przez innych, a jego poszukiwanie jest dążeniem do objęcia władzy nad samoopisem, ale także jest odmową brania za własne tożsamości, które inni życzą sobie w drugich rozpoznać (Warmińska 2014, 50).

Polityka tożsamości jest zjawiskiem złożonym i wielowymiarowym. Nie ma tu miejsca na szerokie jej omówienie, chciałabym tylko zwrócić uwagę na kilka istotnych dla dalszej analizy kwestii. Polityka tożsamości dotyczy tego, co ma miejsce w sferze politycznej, którą na potrzeby tego tekstu definiuję możliwie najszerzej, łącząc dwa jej rozumienia. Pierwsze ujmuje politykę i polityczność w kontekście areny, na której toczą się pewne działania. Zwykle za taką uznawane jest państwo czy pewne układy instytucjonalne (Leftwich 2004a, cyt. za: Warmińska 2017, 36). Drugie zaś ukazuje je jako pewien uniwersalny proces, w którego obrębie mieszczą się aktywności pojawiające się w sytuacji konfliktu, negocjacji czy współpracy, dotyczące użycia czy dystrybucji zasobów, w obrębie układu instytucjonalnego, ale też poza nim (Leftwich 2004b, cyt. za: Warmińska 2017, 36).

Zastanówmy się zatem, co dzieje się z tożsamością, gdy pojawia się ona w szeroko rozumianej sferze polityczności. Po pierwsze, wizja tożsamości, która leży u podstaw polityki tożsamości, zakłada istnienie jasnej zasady wyodrębniania grup, których tożsamość jest jednoznacznie określona i trwała; nie ma w niej miejsca na płynność, kontekstowość, wielowymiarowość tożsamości; oparta jest ona na totalizacji tożsamości i scentralizowanych wizjach podmiotowości zarówno indywidualnej, jak i kolektywnej. W wymiarze kolektywnym kładzie nacisk na jednakowość, pomijając wewnątrzgrupowe

zróznicowanie. Można powiedzieć, że w odniesieniu do tej sfery podział na jednorodne, zesencjalizowane grupy „swoich” i „obcych” jest kluczowy. Podstawowym procesem w polityce tożsamości jest skonstruowanie podmiotu kolektywnego. Udział w grze politycznej jest możliwy, gdy grupa ucieleśni się w postaci esencjalnie istniejącej wspólnoty (Warمیńska 2014, 55). Wymaga to redukcji złożonych, płynnych, kontekstowych, negocjowanych w codziennych interakcjach tożsamości indywidualnych do jednego wymiaru.

Do celów politycznych dany samoopis staje się wspólnym denominatorem członków społeczności, którzy zdają się podzielać doświadczenia, aspiracje i w konsekwencji pewien rodzaj lojalności (Gupta 2007, 6, cyt. za: Warمیńska 2014, 55).

Według Eriksena, który odnosi politykę tożsamości do sfery stosunków etnicznych, jej podstawą jest zawsze chęć przywołania tradycji, sentyment etniczny, religijny czy kulturowy. Jeśli zostanie on uznany za zagrożony, uruchamia szereg działań. Przywoływany badacz zwraca uwagę, że polityka tożsamości może przybierać różne formy, od narodowych ruchów separatystycznych, przez działania represjonowanych mniejszości żądających równych praw, po aktywności ze strony większości chroniącej swe zasoby przed mniejszościami. Polityka tożsamości, jak twierdzi Eriksen, ma charakter globalny, uprawiana w lokalnych warunkach przez różnego typu grupy musi odwoływać się do globalnego dyskursu kultury i praw (Eriksen 2009). W przypadku mniejszości istotny jest także dyskurs ochrony mniejszości (Michna, Warمیńska 2020).

Warunkiem wstępnym, umożliwiającym grupom prowadzenie własnej polityki tożsamości jest system demokratyczny. W krajach Europy Środkowo-Wschodniej po transformacji ustrojowej z lat 90. pojawiają się dążenia wielu grup etnicznych do uznania ich odrębności i swoistości kulturowej. Poczucie własnej jedności, odrębności i ciągłości oraz odmienności od innych kultur miało istotne znaczenie mobilizujące do walki o uznanie grup przeciwstawiających się opresji kulturowej, dominacji i nierównemu traktowaniu (Jasińska-Kania 2006). Stało się także podstawą do dalszych roszczeń w postaci prawa do autonomii kulturalnej czy terytorialnej lub innej formy ochrony. Uznanie danej grupy etnicznej (narodowości, narodu) za odrębną jest niezwykle istotne dla zapewnienia praw jej członkom, skutkuje bowiem nie tylko oficjalnym, formalnym potwierdzeniem jej odrębności, tożsamości, ale jest również źródłem prestiżu. Otwiera możliwości skorzystania ze wsparcia państwa w działalności zmierzającej do umocnienia jej tożsamości, czyni z grupy uznanej

podmiot mogący korzystać z ochrony wynikającej z regulacji prawa ochrony mniejszości zarówno na poziomie krajowym, jak i międzynarodowym (Nowicka 2006). Aktywnym uczestnikiem tych procesów była też społeczność łemkowska. Część łemkowskich aktywistów zaczęła starać się o uznanie własnej, odrębnej, nieuznawanej w okresie komunistycznym tożsamości. Chcieli zerwać z narzuconą im w okresie PRL tożsamością ukraińską.

Historyczny kontekst współczesnej polityki tożsamości

Współcześnie liderzy etniczni, konstruując zbiorowy podmiot, odwołują się do „tradycyjnej” łemkowskiej tożsamości, dla której decydujące znaczenie miała przynależność do wschodniego kręgu kulturowego, odróżniająca Łemków zarówno od grup niesłowiańskich, jak i zachodniosłowiańskich. Wschodnia religia i język były tymi elementami kultury, które zdecydowały o pojawieniu się silnego poczucia odrębności i stanowiły podstawowe kryterium podziału świata na „swoich” i „obcych”. Znalazło to wyraz w nazwie własnej grupy. Określenie „Rusin”, „Rusnak” początkowo wskazywało przede wszystkim na przynależność do Kościoła wschodniego, „ruskiej wiary”, a przynależność konfesyjna i narodowa były w potocznym przekonaniu uznawane za tożsame. Warto dodać, że aż do XIX w. przynależność narodowa nie była przez Łemków i ich politycznych liderów wyraźnie artykułowana, a odrębność grupy, której podstawą była przynależność do wschodniego chrześcijaństwa, miała charakter odrębności etnicznej, z charakterystycznym dla tego typu świadomości dzieleniem świata na „swoich” i „obcych”.

Początek kształtowania się odrębności grupowej Łemków przypada na moment, kiedy więź miała charakter nawykowy, nie podlegała głębszej refleksji, była czymś oczywistym, pozwalała z łatwością umieścić grupę w społecznym świecie i uporządkować etniczne relacje. Łemkowie w większości byli wschodniego wyznania (najpierw prawosławnymi, potem grekokatolikami), mówili językiem „swoim”, ruskim, zamieszkiwali zwanie terytorium łemkowskie. To okres, kiedy tożsamość etniczna nie tylko nie jest przedmiotem głębszej refleksji, ale również nie jest problematyczna; jest jedynym możliwym sposobem życia, znajduje potwierdzenie w religijnych rytuałach praktykowanych na co dzień, wspólnej etnicznej przestrzeni, która jest uświęcona przez miejsce kultu wyraźnie odróżniające się od miejsc kultu zachodniosłowiańskich sąsiadów. Realizuje się także w codziennych interakcjach komunikacyjnych, rozmowach

ze „swojakami” po „swojemu”. Z tego okresu pochodzą podstawowe elementy zasobu symbolicznego, do którego łemkowskie elity nawiązują obecnie. Dla twórców współczesnych modeli tożsamościowych prócz odrębności religijnej i języka istotne jest także terytorium grupy oraz historyczne dziedzictwo, które pozwala odpowiedzieć na pytania jak najbardziej współczesne: kim jesteśmy? dlaczego taka, a nie inna jest dzisiejsza kondycja grupy?

Podstawowe elementy zasobów symbolicznych „tradycyjnej” łemkowskiej tożsamości w różnych okresach historii grupy ulegały stopniowej erozji, stawiając przed etnicznymi liderami zadanie rekonstrukcji grupowej tożsamości. Wydarzenia, które jako pierwsze rozbijają „tradycyjną” tożsamość i sprawiają, że staje się ona problematyczna, są związane z dyferencjacją narodową wschodniej Słowiańszczyzny. Pod koniec XIX w. chłopska ludność łemkowska dostała się w orbitę procesów narodotwórczych, będących wcześniej udziałem ludności ruskiej w Galicji (Magocsi 1983). Działania wśród Łemków rozpoczęte zostały przez konkurujące ze sobą o „rząd rusińskich dusz” stronnictwa: rusofilskie oraz ukraińskie i staroruskie, które prezentowały odmienne programy polityczno-narodowe i związane z nimi odmienne opcje tożsamościowe (Horbal 1997; Magocsi 1983; Moklak 1997). Ich działalność doprowadziła do rozbicia tożsamości grupy, która od tego czasu staje się niejednoznaczna. Jeśliby w tym czasie zadać ówczesnym liderom pytanie „kim jesteś?”, pojawiłyby się różne odpowiedzi. Zaczynają być one bowiem kwestią wyboru pomiędzy oferowanymi przez rywalizujące ze sobą stronnictwa alternatywami. Od momentu instytucjonalizacji podziałów grupowych i narastającej na Łemkowszczyźnie rywalizacji stronnictw narodowych – rusofilskiego, ukraińskiego i staroruskiego – inteligencja łemkowska musi odpowiedzieć na pytanie: kim jesteśmy – Rusinami, Rosjanami czy Ukraińcami? Liderzy łemkowscy tego okresu nie mogli już odpowiedzieć na pytanie „kto jest Łemkiem?” w tradycyjny sposób: Łemko, to ktoś, kto jest grekokatolikiem, zamieszkuje Łemkowszczyznę/ Łemkowszczyznę, używa języka łemkowskiego. Wraz ze wspomnianymi podziałami pojawił się bowiem jeszcze jeden, niezwykle istotny do dzisiaj, element – Łemkiem dla zwolenników odrębności obu grup jest ten, kto prócz spełnienia wyżej wymienionych kryteriów nie uważa się za Ukraińca. Co więcej, od końca XIX w. podstawowym kontekstem dla budowania tożsamości grupowej dla zwolenników odrębności Łemków stał się kontekst ukraiński.

Pierwszy okres walki o uznanie i prawną ochronę – od początku transformacji do uchwalenia ustawy o mniejszościach w 2005 r.

Transformacja ustrojowa z początku lat 90. pozwoliła na swobodne kształtowanie polityki tożsamości grup pragnących społecznego uznania. Zmierzający do emancypacji Łemkowie autonomiści rozpoczęli od wyraźnego zaznaczenia odrębności od Ukraińców. W rozmowach prowadzonych na początku lat 90. łemkowscy aktywiści często podkreślali różnice pomiędzy obiema grupami, wzmacniali grupowe granice pomiędzy Łemkami a Ukraińcami, wracali do etnicznej przeszłości, budując taki obraz historii grupy, który pozwalał na uzasadnienie dążeń emancypacyjnych. Instytucjonalnym wyrazem starań o uznanie łemkowskiej odrębności było założenie w 1989 r. Stowarzyszenia Łemków – organizacji zrzeszającej Łemków, którzy nie uważają się za Ukraińców. Łemkowie skupieni w Stowarzyszeniu Łemków podjęli szereg działań. Koncentrowały się one wokół kilku podstawowych obszarów:

Emancypacja języka. Jedną z pierwszych inicjatyw było wprowadzenie nauczania języka łemkowskiego w systemie szkolnym (1992 r.). Wymusiło to konieczność standaryzacji, opracowano gramatykę języka łemkowskiego, wprowadzano język łemkowski w nowe sfery użytkowania. Wydawano pierwsze publikacje w języku łemkowskim (poezję, prozę, tłumaczenia, prasę etniczną). Tym działaniom towarzyszyła też debata z przeciwnikami odrębności języków łemkowskiego i ukraińskiego dotycząca sensowności kodyfikacji i użyteczności języka łemkowskiego we współczesnym świecie. Istotne z punktu widzenia dążeń emancypacyjnych było powołanie w 2001 r. na Akademii Pedagogicznej w Krakowie filologii rosyjskiej z językiem rusińsko-łemkowskim. Miała ona w założeniu kształcić, na podstawie przyjętego standardu, nauczycieli języka łemkowskiego, ale także wychować kadrę specjalistów, filologów i językoznawców, którzy mieliby „unieść” dalsze prace standaryzacyjne, stanowić ośrodek naukowy, który mógłby rozstrzygnąć sporne kwestie (Duć-Fajfer 2021; Michna 2021).

Działania na rzecz obecności w sferze publicznej narracji historycznej łemkowskiej wspólnoty pamięci, na które pozwoliła demokratyzacja pamięci po roku 1989. Reinterpretacja dziejów grupy, budowanie i upowszechnianie takiej narracji, która pozwala uzasadniać odrębność grupy. Działanie na rzecz jej obecności w sferze publicznej i jej popularyzacja poprzez publikacje, artykuły w etnicznej prasie, obchody uroczystości rocznicowych, upamiętnienia, wykłady, odczyty.

Organizacja życia zbiorowego – cyklu imprez dorocznych, festiwali etnicznych, mających integrować grupę, ale także małych lokalnych działań o charakterze edukacyjnym, wykładów, odczytów na temat historii, kultury materialnej, zwyczajów, tradycji.

Mobilizacja okołospisowa – ważnym momentem etnicznej mobilizacji i starań, by pokazać odrębność grupy łemkowskiej, był spis powszechny w 2002 r. Działacze łemkowscy zachęcali członków grupy do deklarowania narodowości łemkowskiej. Liczba łemkowskich deklaracji miała zaświadczać o poczuciu odrębności członków grupy i być argumentem na rzecz uznania Łemków, ale też prowadziła do refleksji na temat tożsamości członków grupy, dookreślania granic grupowych.

Działania formalno-prawne – wraz z rozpoczęciem pracy nad ustawą o mniejszościach Stowarzyszenie Łemków zabiegało o wpisanie do niej Łemków jako odrębnej od Ukraińców mniejszości etnicznej. Spotykało się to z niezadowoleniem Ukraińców w Polsce, którzy widzieli w tych działaniach próby „oderwania Łemków” od narodu ukraińskiego (Łodziński 2005; 2020).

Stowarzyszenie Łemków było początkowo jedyną organizacją łemkowską formułującą otwarcie aspiracje emancypacyjne i prowadzącą politykę tożsamości w imieniu tych Łemków, którzy nie uważali się za Ukraińców. Również ideowi przeciwnicy Łemków autonomistów założyli organizację – Zjednoczenie Łemków, które prowadziło własną politykę tożsamości. Na początku lat 90. pojawiły się próby podjęcia współpracy pomiędzy obiema organizacjami. Odwoływano się do wspólnej trajektorii losów, głównie wysiedlenia w ramach akcji „Wisła” i wspólnych interesów (Michna 2013). Jednak wraz z domykaniem się projektów tożsamościowych, coraz bardziej oczywiste było, że są one nie do pogodzenia. Łemkowie o ukraińskiej świadomości narodowej nie akceptują odrębności Łemków, na żadnym (etnicznym/narodowym) poziomie, uznając Łemków za grupę etnograficzną narodu ukraińskiego. Ich tożsamościowy projekt jest przez nich ironicznie określany „Lem Lemko”. Oba projekty są nie do pogodzenia, bo są zbudowane na zupełnie innych podstawach. Polityka tożsamości wymaga jasnych kryteriów pozwalających odróżnić od siebie poszczególne grupy. Współpraca nie jest możliwa, bo w procesie konstruowania podmiotu zbiorowego tożsamości uległy domknięciu, wewnętrzne zróżnicowanie w grupach zredukowane, a poszczególni członkowie, którzy mogli być pomiędzy, jako ci posiadający złożone tożsamości, w ramach wyzwania, jakim była walka obu grup o uznanie dla preferowanego samoopisu, zmuszeni zostali do wyboru strony. Będąc zwolennikiem emancypacji grupy głównym

Innym/Obcym, wobec którego należało się określić, byli Ukraińcy. To powrót do dyskusji, które toczyła inteligencja rusińska w ramach procesów narodotwórczych już w XIX w. (Magocsi 2022).

Polityka państwa wobec aspiracji emancypacyjnych Łemków

Łemkowie do przełomu demokratycznego, na mocy decyzji władz komunistycznych, byli uznawani za część narodu ukraińskiego i chociaż w czasie trwania poprzedniego systemu kilkakrotnie próbowali zaznaczyć swoją odrębność i założyć własną organizację, pozwoliły na to dopiero demokratyczne przemiany z początku lat 90. Transformacja ustrojowa pozwoliła Łemkom na nieskrępowane wyrażanie własnych aspiracji i konstruowanie samoopisu na podstawie zasobów symbolicznych grupy oraz poszukiwanie dla nich akceptacji w sferze politycznej. Wolność stowarzyszeń spowodowała, że podziały tożsamościowe w grupie zostały zinstytucjonalizowane (Dziewierski, Siewierski, Pactwa 1992; Michna 1995; Nowak 2000). Do uchwalenia ustawy, jak twierdzili moi łemkowscy rozmówcy zmierzający do emancypacji, byli przez władze polskie uznawani *de facto*. Władze od 1992 r. finansowały naukę języka łemkowskiego w systemie szkolnym, imprezy etniczne, wspierały działalność łemkowskich organizacji. Odrębność Łemków i Polaków nie budziła wątpliwości władz polskich. Ta wschodniosłowiańska grupa różni się od społeczności dominującej kulturą, językiem i tradycją. Jej mniejszościowy charakter nie był w relacji do społeczności dominującej kwestionowany (Łodziński 2005). Uznanie jej mogło być natomiast istotne w kontekście relacji z Ukrainą, która konsekwentnie nie uznaje odrębności Rusinów Karpackich (w tym Łemków), traktując odrębności tychże jako część różnicowań o charakterze etnograficznym/regionalnym. W ramach hegemonicznego ukraińskiego dyskursu Łemkowie są częścią narodu ukraińskiego. Przeciwno uznaniu Łemków protestowali także przedstawiciele mniejszości ukraińskiej w Polsce oraz ci członkowie grupy, którzy uznają Łemków za część narodu ukraińskiego i mają złożoną łemkowsko-ukraińską tożsamość (Łodziński 2005; 2020). Jednocześnie elementem polityki państwa wobec Łemków w tym „przedustawowym” okresie było założenie, znajdujące potwierdzenie w literaturze naukowej ukazującej się od początku lat 90., że Łemkowie są społecznością podzieloną pod względem tożsamościowym (Dziewierski, Siewierski, Pactwa 1992; Michna 1995; 2013; Nowak 2000). Państwo wspierało obie grupy, twierdząc, że w warunkach

demokracji nie może ingerować w wybory tożsamościowe przedstawicieli mniejszości i wewnątrzgrupowe spory.

Aktywność łemkowskich liderów zmierzających do emancypacji po uchwaleniu ustawy o mniejszościach

Po uchwaleniu ustawy, która dookreśliła politykę państwa wobec kulturowych różnicowań, aktywność dążących do emancypacji działaczy łemkowskich musiała zostać dostosowana do reguł przez nią wyznaczonych. Działania w sferze politycznej od tego momentu przebiegają w polu zdefiniowanym przez ustawę o mniejszościach, w którym obowiązują zasady w niej sformułowane (Warمیńska 2015). Definiuje ona uznawane podmioty, przyznaje im określone prawa, a uprawiający politykę tożsamości mniejszościowi aktywiści muszą się dostosować do reguł panujących w tym polu. To, co dzieje się w tak zdefiniowanym polu (etnicznym), jest też zależne od wydarzeń poza nim, aktorzy i wydarzenia spoza pola mogą mieć wpływ na sytuację aktorów w polu (np. relacje z państwem, z której pochodzi dana grupa obecna w polu, wojna, stosunek opinii publicznej do danej grupy). Mogłoby się wydawać, że Łemkowie, którzy zostali wpisani do Ustawy, zakończyli walkę o akceptację swej odrębności i mogą swobodnie realizować własne aspiracje. Tak się jednak nie stało. Pojawienie się tego ważnego dla mniejszości aktu prawnego rozpoczęło nowy etap tożsamościowej debaty w grupie. Ustawa bowiem stanowi ważny kontekst, w który starają się wpisać dwa środowiska łemkowskie, odmiennie określające przynależność narodową grupy. Każde z nich przemawia w imieniu skonstruowanego w myśl polityki tożsamości zbiorowego podmiotu o wyraźnie dookreślonych granicach.

Ustawa, według badanych przeze mnie łemkowskich aktywistów organizacji autonomicznych, ma ogromne znaczenie dla sytuacji grupy. Co według moich rozmówców najważniejsze, po raz pierwszy w akcie prawnym Łemkowie pojawili się jako odrębna od Ukraińców mniejszość etniczna. Zakończyło to, przynajmniej w sensie formalnym, wieloletnie starania części działaczy o uznanie odrębnej tożsamości grupy. Można powiedzieć, że skonstruowany przez Łemków samoopis, jako odrębnej grupy, uzyskał akceptację państwa. Z towarzyszącymi temu faktowi konsekwencjami – upodmiotowieniem, objęciem systemem ochrony mniejszości. Łemkowie w ramach upodmiotowienia mogą prowadzić dialog z władzami oraz korzystać z uprawnień, które daje ustawa,

np. prawa do umieszczania dwujęzycznych napisów, które gwarantowane jest przez ten akt prawny. Jest to istotne w kontekście walki o domenę symboliczną. Obecność dwujęzycznych nazw miejscowości, które zostały wprowadzone w dziewięciu miejscowościach na Łemkowynie, są przez moich rozmówców traktowane jako istotne w kontekście symbolicznego przywracania obecności Łemków na terytorium Łemkowyny, zamieszkiwanej przez nich przed wysiedleniem. Łemkowie korzystają też z finansowania nauki języka łemkowskiego w systemie szkolnym, imprez etnicznych i przedsięwzięć służących zachowaniu i rozwojowi łemkowskiej tożsamości. W kontekście podziałów w grupie ważne jest rozróżnienie w ustawie mniejszości narodowych i mniejszości etnicznych. Jak wspominałam, członkowie społeczności łemkowskiej w momencie uchwalania ustawy byli postrzegani jako grupa podzielona pod względem tożsamościowym, trudna do wpisania w ustawowe kategorie. To daje władzom możliwość dowolnego kreowania polityki wobec mniejszości łemkowskiej. Władze konsekwentnie traktują Łemków jako grupę, w której obie „opcje tożsamościowe” są społecznym faktem. Nie chcą także ingerować w wewnątrzgrupowe dyskusje, uznając, że jakakolwiek próba tego typu byłaby powrotem do okresu minionego, kiedy to dla części etnicznych tożsamości nie było miejsca w sferze publicznej. Jest to przyczyną niezadowolenia działaczy łemkowskich zmierzających do emancypacji, według których mimo wpisania do ustawy dalej muszą się upominać o swoje prawa. Korzystając z formalnego statusu mniejszości, uznanej i wpisanej do ustawy, mogą dzięki ustalonym przez prawo procedurom prowadzić spór z władzami i zabiegać o zmiany w interpretacji ustawy i w polityce wobec własnej grupy. O tym, że z tego prawa korzystają, świadczy obszerna korespondencja pomiędzy ministerstwami zajmującymi się realizacją zapisów ustawy o mniejszościach (MSWiA, MAiC) a organizacjami łemkowskich autonomistów. Pierwszy konflikt związany ze sposobem interpretacji zapisów ustawy pojawił się już na początku jej obowiązywania.

Spór o sposób wyłaniania przedstawicieli łemkowskiej mniejszości etnicznej do Komisji Wspólnej Rządu i Mniejszości Narodowych i Etnicznych

Brak jednoznacznej wykładni, jak należy traktować Łemków o ukraińskiej świadomości narodowej (czy jako część narodu ukraińskiego, czy część etnicznej grupy łemkowskiej), spowodował pierwszy ostry kryzys i niezadowolenie

części łemkowskich aktywistów. Powodem był sposób wyłaniania reprezentantów mniejszości łemkowskiej do Komisji Wspólnej Rządu i Mniejszości utworzonej na mocy zapisów Ustawy. Procedura powoływania członków Komisji Wspólnej określona została w ustawie. Członków powołuje Prezes Rady Ministrów na wniosek ministra właściwego ds. wyznań religijnych i mniejszości narodowych i etnicznych. Przedstawiciele mniejszości minister przedstawia spośród kandydatów zgłoszonych przez mniejszości lub przez nie zaopiniowanych. Zapisy ustawy precyzują, iż powołać na przedstawiciela w Komisji Wspólnej można tylko kandydata wskazanego lub zaopiniowanego przez mniejszość, której ma on być reprezentantem (Ustawa, rozdz. 5, art. 24). Spór wokół wyłonienia przedstawicieli mniejszości łemkowskiej rozpoczął się od tego, że działacze kilku organizacji łemkowskich: Fundacji Wspierania Mniejszości łemkowskiej „Rutenika”, Zespołu Pieśni i Tańca Kyczera, Stowarzyszenia Ruska Bursa, Stowarzyszenia łemków, Zjednoczenia łemków, Zespołu Pieśni i Tańca łemkowyna, którzy spotkali się, aby wyłonić przedstawiciela mniejszości łemkowskiej, nie doszli do porozumienia, kto powinien reprezentować etniczną mniejszość łemkowską. Przeszkodą były różnice interpretacji zapisów Ustawy. A dokładniej, czy łemkowie o ukraińskiej świadomości narodowej (reprezentowani przez Zjednoczenie łemków) powinni być zaliczani do ukraińskiej mniejszości narodowej czy też (odrębnej) łemkowskiej mniejszości etnicznej. Układ sił na zebraniu był taki, że poza Zjednoczeniem łemków organizacje reprezentowały opcję etniczną, emancypacyjną, bądź nie chciały jednoznacznie wypowiedzieć się na ten temat. Przedstawiciele Zjednoczenia łemków, będącego członkiem wspierającym Związku Ukraińców w Polsce, uważali, że w przypadku podzielonej pod względem tożsamościowym grupy w Komisji powinny być reprezentowane obie opcje: emancypacyjna i ukraińska. Podobne stanowisko zajęło Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, powołując Helenę Duć-Fajfer (reprezentującą opcję emancypacyjną) i Stefana Hładyka (reprezentującego opcję ukraińską) do składu Komisji. Wywołało to sprzeciw przedstawicieli części łemkowskich organizacji zmierzających do emancypacji. Do ministerstwa został skierowany protest przeciwko powołaniu do Komisji Wspólnej członka Zjednoczenia łemków jako reprezentanta społeczności łemkowskiej, wsparty opiniami o charakterze historycznym, socjologicznym i prawnym (*Dokumenty*), które wskazywały, że przedstawiciel Zjednoczenia łemków, który reprezentuje ukraińską opcję tożsamościową, nie może reprezentować mniejszości łemkowskiej, grupy o odrębnej etnicznej tożsamości. Argumentowano, że celem Zjednoczenia

Łemków zapisanym w statucie organizacji jest „reprezentowanie i ochrona interesów ukraińskiej etnograficznej grupy Łemków”, m.in. przez „inspirowanie nauki języka ukraińskiego w szkołach, gdzie zamieszkuje ludność łemkowska” (*Statut Zjednoczenia* 1990, 2) Cele organizacji są zatem, jak twierdzili liderzy organizacji protestujących przeciwko decyzji ministerstwa, sprzeczne z dążeniami etnicznej mniejszości łemkowskiej, która zabiega o ochronę etnicznej tożsamości łemkowskiej, podkreśla odrębność mniejszości łemkowskiej i ukraińskiej, zabiega o nauczanie języka łemkowskiego w szkołach. Co więcej, odrębność tej grupy etnicznej została potwierdzona w ustawie poprzez wpisanie grupy jako mniejszości etnicznej, nieutożsamiającej się z państwem zewnętrznym. Według Łemków podkreślających odrębność grupy od narodu ukraińskiego Łemkowie-Ukraińcy powinni wyłaniać swych reprezentantów w ramach mniejszości ukraińskiej, ponieważ utożsamiają się z narodem ukraińskim zorganizowanym we własne państwo. Problem reprezentacji w Komisji jest przedmiotem sporu z odpowiedzialnymi za realizację zapisów Ustawy urzędnikami niezmiennie od momentu jej uchwalenia. Kolejną odsłoną tego problemu były wydarzenia związane z odwołaniem z Komisji Stefana Hładyka i Heleny Duć-Fajfer w 2014 r. i powołania na ich miejsce nowych przedstawicieli społeczności łemkowskiej – Mirosławy Kopystiańskiej i Stefana Dudry. Nie zyskali oni akceptacji części środowiska Łemków autonomistów, którzy w korespondencji z MSWiA dają wyraz swojemu niezadowoleniu, twierdząc, że Łemkowie, którzy uważają się za odrębną, uznaną w Ustawie mniejszość etniczną, nie posiadają w Komisji Wspólnej Rządu i Mniejszości swojego przedstawiciela. Ostatnia próba powołania nowych przedstawicieli podjęta przez Stowarzyszenie Ruska Bursa (które proponowało weryfikację listy organizacji opiniującej łemkowskich kandydatów do Komisji Wspólnej, poprzez usunięcie z niej organizacji działających na rzecz ochrony i rozwoju kultury i świadomości ukraińskiej) okazała się nieudana. Łemkowie, niezadowoleni ze sposobów wyłaniania swoich reprezentantów, interweniowali w tej sprawie kilkakrotnie u ministra odpowiedzialnego za ochronę mniejszości, zwracali też uwagę na nieprawidłową ich zdaniem interpretację Ustawy w uwagach do raportu przygotowywanego przez polski rząd dla Sekretarza Rady Europy w sprawie przestrzegania przez Polskę Konwencji ramowej, podnosili te kwestie na spotkaniach z przedstawicielami Rady Europy oraz Rzecznikiem Praw Obywatelskich. Zasady wyboru łemkowskich przedstawicieli nie uległy jednak zmianie.

Mobilizacja grupy w okresie spisu powszechnego w 2011 r.

Badacze etniczności zwracają uwagę, że spisy ludności są bardzo istotnym wydarzeniem o charakterze politycznym i społecznym z kilku powodów. Są ważnym narzędziem w kreowaniu wizji społecznego zróżnicowania ze strony państwa, a sposób pytania i agregacji zebranych danych może mieć znaczenie dla uzyskiwanych wyników (Kertzer, Arel 2001); dostarczają informacji urzędowych, będących podstawą polityki wobec mniejszości; dostarczają aktorom społecznym kategorii samoopisu, tym samym wpływając na strukturę etniczno-narodową społeczeństwa; w związku z refleksyjnością wiedzy społecznej publikacja wyników spisu wpływa zwrotnie na tożsamość jednostek i relacje międzygrupowe (Nijakowski 2006); czas przygotowań do spisu i jego trwania jest okresem mobilizacji etnicznej, okresem ważnym dla polityki tożsamości. Szczególne znaczenie spisu w odniesieniu do grup, które walczą o uznanie, a których istnienie jest kwestionowane, polega również na obiektywizacji subiektywnych deklaracji. Liczba będąca sumą jednostkowych deklaracji jest bowiem faktem społecznym. Dowodzi istnienia osób poczuwających się do wspólnoty. A dla liderów etnicznych jest istotnym elementem legitymizującym ich działania i dążenia emancypacyjne (Babiński 2004; Łodziński 2004; Nijakowski 2006; Warmińska 2006). Spis przeprowadzony w 2011 r. był dla społeczności łemkowskiej szczególnie istotny. Pozwalał bowiem zadeklarować więcej niż jedną przynależność etniczną/narodową i zdać relację z tożsamości wielowymiarowych. Organizacje łemkowskie, zarówno te na Łemkowynie, jak i w województwach zachodnich, gdzie po przesiedleniach w ramach akcji „Wisła” mieszka większość Łemków, współpracowały ze sobą, prowadząc akcję informacyjną na temat spisu. Część tej akcji sfinansował Główny Urząd Statystyczny, przenosząc na barki organizacji mniejszościowych dystrybucję przygotowanych materiałów na temat możliwości deklarowania narodowości innej niż polska. Za rozwieszenie plakatów informacyjnych przygotowanych przez GUS w języku łemkowskim, zachęcających do deklarowania narodowości łemkowskiej, odpowiadało na Łemkowynie Stowarzyszenie Młodzieży Łemkowskiej „Czuha”. Przy przekazywaniu tychże doszło do nieporozumienia, plakaty w języku łemkowskim trafiły bowiem do siedziby Zjednoczenia Łemków. Działacze łemkowscy reprezentujący opcję autonomiczną uważali, że deklarujący tożsamość ukraińską Łemkowie nie powinni ich otrzymać, ponieważ są zwolennikami odmiennej koncepcji

tożsamości Łemków. W związku z tym, jak twierdzili moi rozmówcy, zachodziło niebezpieczeństwo, że nie będą oni zainteresowani ich dystrybucją. Po interwencji w krakowskim oddziale GUS trafiły one do siedziby organizacji Rуска Bursa reprezentującej łemkowskich autonomistów [M-2013-7]¹.

Na Łemkowynie i w województwach zachodnich pojawiły się, niejednokrotnie w tych samych miejscach, GUS-owskie plakaty w języku łemkowskim oraz ukraińskim. Ze względu na to, że w przypadku dwóch deklaracji mniejszościowych to pierwsza z nich decydowała o zaliczeniu jej do liczby danej mniejszości, liderom Łemków o ukraińskiej świadomości narodowej zależało na tym, by na pierwszym miejscu znalazła się deklaracja ukraińska. Łemkowie autonomiści namawiali natomiast do wskazywania narodowości łemkowskiej jako jedynej. Swoją akcję informacyjną prowadzili także członkowie Zespołu Pieśni i Tańca Kyczera. Zespół przygotował plakaty w dwóch wersjach, w mniejszym formacie stanowiące rodzaj ulotek, które kończył etniczny komunikat „Twój wybór – nasza przyszłość” czy też „Od twojego tak będzie zależeć przyszłość naszych dzieci”. Rozdawano je przede wszystkim po nabożeństwach w cerkwiach. Akcja Kyczery obejmowała także spotkania w miejscowościach zamieszkiwanych przez Łemków oraz pomoc w samospisie. Przez kilka kolejnych tygodni trwania spisu we wsi Patoka na ziemiach zachodnich znajdował się punkt z komputerem, w którym można było skorzystać z pomocy w spisaniu się przez Internet [M-2013-4]. Podobne działania, ale na mniejszą skalę podjęła na Łemkowynie Czuha. Według relacji jednego z organizatorów akcji informacyjnej nawiązano również współpracę z przedstawicielami obu Cerkwi (prawosławnej i greckokatolickiej), którzy wspierali akcję [M-2013-4].

Organizacje łemkowskich autonomistów niewiele miejsca poświęcały akcji informacyjnej prowadzonej przez Zjednoczenie Łemków. Niemniej, jak pokazuje dyskusja na temat sfinansowanej przez Fundację Batorego ulotki spisowej przygotowanej wspólnie przez Związek Ukraińców Podlasia, Związek Ukraińców w Polsce oraz Zjednoczenie Łemków, Łemkowie autonomiści niechętnie widzieli działania informacyjne skierowane do społeczności łemkowskiej prowadzone przez organizacje ukraińskie wśród Łemków. Napisana w języku ukraińskim ulotka zachęcała do samospisu. Zwracała się do osób, które czują się Ukraińcami, ale mają łemkowskie korzenie, i sugerowała, żeby takie osoby

¹ [M-2013-7] – oznaczenia wywiadów – M, K odnosi się do płci rozmówcy, 2013 – roku przeprowadzenia wywiadu, 7 – numeru wywiadu.

deklarowały w pierwszym pytaniu narodowość ukraińską, w drugim pytaniu – odczuwany związek z grupą łemkowską, a w pytaniu o język – łemkowski. Sprawie tej uruchomione w 2011 r. radio LEM.fm poświęciło specjalną audycję, jedną z pierwszych w swojej historii, w której zarzucono autorom ulotki, ale także przedstawicielce Fundacji Batorego, nieświadomej sytuacji tożsamościowej w grupie, naruszenie prawa poprzez złamanie art. 5 ustawy o mniejszościach z 2005 r., w którym:

1. Zabrania się stosowania środków mających na celu asymilację osób należących do mniejszości, jeżeli środki te są stosowane wbrew ich woli.
2. Zabrania się stosowania środków mających na celu zmianę proporcji narodowościowych lub etnicznych na obszarach zamieszkałych przez mniejszości (Ustawa... 2005).

Łemkowie autonomiści w rywalizacji z liderami o ukraińskiej świadomości narodowej przyjęli strategię obrony stanu posiadania grupy poprzez odwołanie się do zapisów prawnych (Реакція на 2011, 9).

Ogłoszenie wyników spisu zostało przez działaczy łemkowskich opcji autonomicznej przyjęte z zadowoleniem, liczba Łemków w porównaniu ze spisem z 2002 r. wzrosła. Jeden z moich rozmówców, zaangażowany w akcję informacyjną, tak o tym mówił:

Spis to dla mnie podstawowa sprawa. Udało się nam przełamać próg 10 tysięcy, przez co we wszystkich ogólnopolskich mediach o tym mówiono/pisano. Co ważniejsze, jeśli Łemkowie wykazywani są w spisie oznacza to, że się nie zasymilowali i nie są wyłącznie eksponatami w skansenie, a nadal żywą kulturą. Młodzi wiedzą, że nie są „sami”, łatwiej mogą się odnaleźć w „globalnej wiosce” i uznać swoją narodowość za wartościową i godną kultywowania. Uważam, że wynik jest sukcesem całej społeczności łemkowskiej. Wszystkie łemkowskie organizacje na niego pracowały od dawna. [...] Osobiście wynikiem jestem bardzo zadowolony. Wynika z niego, że nasza mniejszość asymiluje się wolniej niż inne i to mniejszości narodowe. Doszedłem do tego wniosku po analizie procentowej podwójnych narodowości. Znaczenie na pewno też ten wynik ma. W mojej ocenie pokazuje, że bycie *Łemkiem* nie jest wstydlive, wręcz przeciwnie [M-2013-4].

Ale działacze łemkowscy oczekiwali także na wyniki szczegółowe, zdające relację z tego, w jaki sposób ułożyły się deklaracje podwójne. Dało to im

bowiem możliwość policzenia się i zweryfikowania niektórych sądów na temat proporcji zwolenników dwóch reprezentujących odmienne opcje tożsamościowe, rywalizujących o wpływy w grupie organizacji – Zjednoczenia Łemków i Stowarzyszenia Łemków. Dwa pytania spisowe, pozwalające zadeklarować związek z więcej niż jedną grupą, stwarzały taką szansę. Podane przez GUS dane szczegółowe pokazały, że tylko niewielka część Łemków (około 10%) identyfikuje się jednocześnie z narodem ukraińskim (suma deklaracji ukraińsko-łemkowskich i łemkowsko-ukraińskich). Takie wyniki potwierdzają, jak twierdzą moi rozmówcy, głoszoną przez nich od lat tezę, że Łemkowie o ukraińskiej świadomości narodowej to w skali całej społeczności łemkowskiej grupa marginalna. Szczególnie duży entuzjazm wzbudziło to, że informacja taka znalazła się w „III Raporcie dotyczącym sytuacji mniejszości narodowych i etnicznych oraz języka regionalnego w Rzeczypospolitej Polskiej przygotowywanym przez ministra właściwego ds. wyznań religijnych i mniejszości narodowych”, w którym czytamy:

Niewielka część Łemków podkreśla swój związek (przynależność) z narodem ukraińskim. W trakcie *Narodowego spisu powszechnego ludności i mieszkań* z 2011 r. 283 osoby należące do mniejszości łemkowskiej zadeklarowały także przynależność do narodu ukraińskiego. Deklarację o łemkowskiej przynależności narodowo-etnicznej złożyło także 801 osób należących do mniejszości ukraińskiej. Zdecydowana większość Łemków deklaruje, że z narodem tym nie ma związków (*III Raport 2012*).

Oto komentarz, jakim jeden z moich informatorów opatrzył ten fragment raportu:

Popatrzcie na tekst Raportu. Przy Łemkach pierwszy raz napisali, że tylko niewielka część utożsamia się z Ukraińcami (283) a niektórzy Ukraińcy z Łemkami (801). Zawsze pisali, że część czuje się Ukraińcami a część Łemkami. W końcu zmieniła się ta żelazna formułka. Hurraaa!!!! [F-2013-5].

Przywołana wypowiedź dowodzi jednak, że rywalizacja pomiędzy nosicielami różnych łemkowskich tożsamości jest w dalszym ciągu istotna. Obserwacja aktywności działaczy łemkowskich organizacji w czasie spisu powszechnego w 2011 r. wskazuje, że był on dla nich ważnym wydarzeniem, starali się oni zmobilizować członków grupy i zachęcić do deklarowania preferowanego

przez nich samoopisu. Liczba deklaracji miała dla nich znaczenie, głównie symboliczne i prestiżowe, państwo polskie nie uzależnia bowiem swej polityki wobec mniejszości od jej liczebności. Ważna stała się także dla przedstawicieli Łemków podkreślających odrębność Łemków i Ukraińców niewielka liczba złożonych łemkowsko-ukraińskich i ukraińsko-łemkowskich deklaracji. Jest często przywoływana jako argument w dyskusjach na temat statusu grupy, liderzy łemkowscy odwołują się do nich w dyskusjach z władzami państwa na temat polityki realizowanej wobec łemkowskiej grupy etnicznej.

Upamiętnienie 70. rocznicy akcji „Wisła”

Jednym z ostatnich działań liderów łemkowskich, na które chciałabym zwrócić uwagę, były wydarzenia związane z obchodami 70. rocznicy akcji „Wisła”. Są one ważne w kontekście polityki tożsamości, której istotną częścią jest prowadzona przez instytucjonalnych przedstawicieli społeczności łemkowskiej polityka historyczna. Jak wspominałam, już na początku lat 90. odrodzenie etniczne w środowisku łemkowskim odbywało się pod znakiem powrotu do historii, a obecność treści łemkowskiej wspólnoty pamięci w sferze publicznej była ważnym zadaniem, wokół którego koncentrowała się aktywność działaczy. W tym kontekście chciałabym przedstawić uroczystości upamiętniające przesiedlenia ludności ukraińskiej i łemkowskiej w 1947 r. W ramach nowej polityki historycznej prawicowego rządu Prawa i Sprawiedliwości pierwszy raz obchody okrągłej rocznicy tych traumatycznych dla obu wschodniosłowiańskich grup wydarzeń nie były finansowane przez państwo polskie. Mimo to Zjednoczenie Łemków i Stowarzyszenie Łemków zorganizowały oddzielne obchody rocznicowe. Warto wspomnieć, że 22 marca 2016 r. Zjednoczenie Łemków zwróciło się do wszystkich łemkowskich organizacji z inicjatywą zorganizowania wspólnych obchodów upamiętniających akcję „Wisła”. Inicjatywa ta pozostała bez odpowiedzi, a same uroczystości pokazały odmienną interpretację tragicznych wydarzeń, które były udziałem obu grup. W ramach wydarzeń organizowanych przez reprezentujące Łemków autonomistów Stowarzyszenie Łemków, jak twierdziła jedna z jego działaczek, ich organizatorzy chcieli zwrócić uwagę na odmiennie od Ukraińców losy społeczności łemkowskiej, a także upowszechnić w sferze publicznej, zdominowanej przez ukraińską narrację na temat akcji „Wisła”, treści łemkowskiej wspólnoty pamięci (patrz szerzej: Michna 2020). Prócz zorganizowanej w Krakowie przez

Stowarzyszenie Łemków i Polską Akademię Umiejętności konferencji, która miała pokazać specyfikę łemkowskich doświadczeń wysiedlenia, centralnym punktem obchodów było odsłonięcie tablicy upamiętniającej łemkowskie ofiary akcji „Wisła” w centralnym obozie pracy w Jaworznie. To symboliczne miejsce, w którym corocznie odbywają się ukraińskie obchody upamiętniające tragiczne wydarzenia 1947 r. Dla części rozmówców odsłonięcie upamiętnienia w obozie w Jaworznie z tablicą zawierającą inskrypcję w trzech językach – łemkowskim, polskim i angielskim – miało symboliczne znaczenie. W związku z obchodami została przygotowana przez organizatorów informacja dla Polskiej Agencji Prasowej, w której organizatorzy uroczystości przedstawili swoją wizję przebiegu i przyczyn akcji „Wisła” oraz jej konsekwencje dla społeczności łemkowskiej. Według jej autorów akcja „Wisła” jest przedstawiana w Polsce przede wszystkim jako „ostateczne rozwiązanie kwestii ukraińskiej”. Choć dotknęła ona też Ukraińców, to nie oni byli jej głównymi ofiarami. Według autorów informacji:

dla Ukraińców akcja „Wisła” oznaczała perturbacje tylko na skrawkach zachodniego pogranicza ich historycznego osadnictwa. Nie byli wysiedlani z dużych miast, zachowali swe zasadnicze terytorium narodowe w granicach Ukrainy sowieckiej, władze komunistyczne w Polsce [...], już w latach 50. zaczęły przywracać Ukraińcom prawa do ich języka i tożsamości, pozwoliły na zorganizowanie się, utworzenie szkół, działalność prasowo-wydawniczą i kulturalną (Łemkowie 2017).

Dla działaczy Stowarzyszenia Łemków akcja „Wisła” w pierwszej kolejności była tragedią Łemków (Rusinów) – osobnego względem Ukraińców i Polaków narodu wschodniosłowiańskiego.

Łemkowie w 1947 roku nie tylko doznali traumy wygnania, ale utracili to, co dla każdego narodu i jego kultury jest najważniejsze – ojczyznę. Nie jakieś jej rubieże, ale dosłownie całą. [...] Rozproszeni po 1947 roku, nie mieli żadnego już oparcia dla swej wspólnej tożsamości w realnie istniejącym zapleczu materialnym, terytorialnym, zagranicznym państwie czy choćby diasporze. Ulegali wymuszonej asymilacji, polonizowali się lub ukrainizowali, bo władze komunistyczne nie pozwoliły im nawet po przełomie politycznym 1956 roku na założenie własnych szkół, gazet, organizacji, kościołów, powrót w strony rodzinne. Legalizację odrębnej tożsamości zawdzięczają dopiero upadkowi komunizmu (Łemkowie 2017).

Kończąc omawianą ulotkę, Łemkowie zmierzający do emancypacji piszą:

łemkowskie obchody rocznicy 1947 roku mają aspekt wyjątkowy. Są manifestacją ocalenia przed zagładą i dowodem przetrwania, ale jednocześnie walką o swoje miejsce w pamięci społecznej. Niosą przesłanie adresowane do współczesnych Polaków i Ukraińców: rok 1947 to przede wszystkim tragedia Łemków (Łemkowie 2017).

Odrębne uroczystości upamiętniające akcję „Wisła” zorganizowało Zjednoczenie Łemków. Jedno z działań w ramach uroczystości rocznicowych wywołało niezadowolenie w środowisku Łemków zmierzających do emancypacji. Związane ono było z treścią tablicy upamiętniającej przesiedlenia z Łemkowskiej, która została wmurowana na dworcu kolejowym w Gorlicach Zagórzanych. Treść tego upamiętnienia:

Z tej stacji w ramach Akcji „Wisła” w okresie od 9.VI–1.VII.1947 z Rejonu Gorlice wywieziono transportami kolejowymi R 211–R 254 na Ziemię Zachodnie 11329 osób narodowości ukraińskiej. Zjednoczenie Łemków Gorlice-Zagórzany, 2017

wywołała protesty organizacji łemkowskich reprezentujących nurt emancypacyjny: Stowarzyszenia Łemków i Stowarzyszenia Ruska Bursa. Obie organizacje skierowały listy protestacyjne do Prezesa Instytutu Pamięci Narodowej (IPN). W piśmie Stowarzyszenia Łemków czytamy m.in.:

Nie negując prawa tej organizacji [Zjednoczenia Łemków – przyp. E.M.] do umieszczenia tablicy poświęconej temu najtragiczniejszemu w dziejach Łemków wydarzeniu, zdecydowanie protestujemy przeciwko umieszczeniu na niej fałszywej informacji, że wysiedleńcami wywiezionymi transportami kolejowymi z rejonu Gorlic byli Ukraińcy, a nie Łemkowie. Jest to niezgodne z przekonaniem narodowościowymi znakomitej większości ludności łemkowskiej (określającej się też jako rusińska) zamieszkującej tereny powiatu gorlickiego, którego dotyczy tablica, a także sąsiednich powiatów: nowosądeckiego, jasielskiego, krośnieńskiego, a także częściowo sanockiego (*Pismo* 2017).

Uzasadniając swoje stanowisko, autorzy listu do Prezesa IPN, odwołują się zarówno do zapisów Ustawy, jak i wyników spisu powszechnego:

Zjednoczenie Łemków, używając w nazwie swojej organizacji słowa Łemków a nie Ukraińców, bezprawnie usurpuje sobie jednocześnie prawo do jednoznacznego określenia przez siebie przynależności narodowej Łemków do narodu ukraińskiego. Jest to niezgodne z jakimikolwiek kryteriami etnicznymi, uznającymi prawo wspólnoty do samookreślenia się narodowego, z Ustawą z dnia 6 stycznia 2005 r. o Mniejszościach Narodowych i Etnicznych oraz Języku Regionalnym, która przyznaje Łemkom status mniejszości etnicznej bez określania przynależności narodowej, czy wreszcie przekonaniem samych Łemków o ich odrębności narodowej, o czym świadczą wyniki Spisu Powszechnego z 2011 roku (*Pismo* 2017).

Kończąc, przedstawiciele Stowarzyszenia Łemków piszą, że ich organizacja zdecydowanie sprzeciwia się wykorzystywaniu najdramatyczniejszych w historii Łemków wydarzeń na potrzeby polityczne Zjednoczenia Łemków, mające na celu udowodnienie fałszywej tezy, że Łemkowie to Ukraińcy. Prosimy jednocześnie o natychmiastowe cofnięcie zgody wydanej przez Biuro Upamiętniania Walk i Męczeństwa IPN na umieszczenie i odsłonięcie tablicy z obecną treścią (*Pismo* 2017).

Również w piśmie Stowarzyszenia Ruska Bursa znalazły się odwołania do zapisów Ustawy oraz wyników spisu powszechnego z 2011 r. Pisma okazały się skuteczne i Instytut Pamięci Narodowej w piśmie skierowanym do Zjednoczenia Łemków, rozumiejąc zastrzeżenia osób narodowości łemkowskiej, zasugerował zmianę treści inskrypcji.

Obchody 70. rocznicy akcji „Wisła” pokazały po raz kolejny głębokie różnice wśród działaczy łemkowskich organizacji w interpretacji przeszłości. Każda z grup wykorzystywała uroczystości do prowadzenia własnej polityki historycznej, a treść inskrypcji tablic komemoratywnych była związana z preferowanymi przez etnicznych liderów sposobami samoopisu grupy. Wywołało to konflikt, w którym Łemkowie autonomiści odwołali się do władz Instytutu Pamięci Narodowej w celu zmiany napisu na taki, który zaznaczy, że przesiedlenia z Łemkowiny dotknęły przede wszystkim ludność łemkowską; dopominali się w ten sposób o obecność w sferze publicznej treści łemkowskiej wspólnoty pamięci.

Jak wspominałam na początku tekstu, działania podejmowane od 2005 r. przez Łemków, którzy uzyskali status odrębnej grupy etnicznej, mają bardzo zróżnicowany charakter i jest ich wiele. Do szczegółowej analizy wybrałam te, które były istotne z punktu widzenia polityki tożsamości prowadzonej przez

łemkowskich aktywistów w polu wygenerowanym przez ustawę o mniejszościach narodowych i etnicznych.

Z uchwaleniem nowego prawa związana jest także przypadająca na pierwsze lata XXI w. dalsza instytucjonalizacja życia zbiorowego Łemków. W tym czasie pojawiły się zarówno nowe organizacje, jak i nowa generacja liderów łemkowskich w organizacjach istniejących wcześniej, mających nieco inną koncepcję działania, często bardziej przychylnie nastawionych do współpracy z organizacjami Łemków-Ukraińców lub deklarujących, że w ramach społeczności łemkowskiej należy uznać różne możliwości identyfikacji w ramach wielowymiarowych tożsamości. Odrzucających zatem towarzyszący polityce tożsamości wewnątrzgrupowy esencjalizm, presję na jednakowość i wyabstrahowanie tożsamości z codziennych kontaktów, podczas których jest ona negocjowana, na rzecz twardego jej rozumienia, gdzie złożona wieloraka jej istota jest zredukowana do prostych kategorii (Warmińska 2014, 51). Często pojawiającym się argumentem na rzecz takich właśnie działań jest potrzeba zakończenia konfliktu wewnątrz grupy, „pojednania Łemków” – grupy mniejszościowej, którą podziały dodatkowo osłabiają. Tak myślący argumentują, że niewielkiej grupie, rozproszonej, żyjącej po akcji „Wisła” w dwóch skupiskach, która z trudem walczy o przetrwanie i w której liczba chętnych do działań na rzecz grupy, mimo pojawienia się nowych instytucjonalnych przedstawicieli, jest coraz mniejsza, potrzebna jest przede wszystkim zgoda i wspólne działanie. W związku z pojawieniem się nowych idei i działaczy, którzy pragną je realizować, jasne kiedyś podziały i wewnątrzgrupowe granice przestały być tak wyraźne.

To nowa sytuacja, o ile bowiem na początku lat 90. przeciwnikami emancypacji Łemków, ich uznania za odrębną grupę czy też kodyfikacji języka łemkowskiego byli głównie Łemkowie o ukraińskiej świadomości narodowej, związani przede wszystkim ze Zjednoczeniem Łemków oraz wspierający ich działania przedstawiciele mniejszości ukraińskiej, o tyle teraz pojawiła się także krytyka przyjętych strategii działania na rzecz zachowania i rozwoju kultury oraz tożsamości grupy ze strony wewnątrzgrupowej opozycji – liderów organizacji, które swoją działalność kierują do społeczności łemkowskiej, podważając konieczność strzeżenia najważniejszej od początku procesów dyferencjacji wschodniej Słowiańszczyzny granicy pomiędzy Łemkami a Ukraińcami. Pojawienie się nowych podmiotów, które odrzucają strategię działania przyjęte przez poprzedników, zapoczątkowało nowy etap dyskusji i sporów. Środowiska zorientowane na utrzymanie wyraźnej granicy i jasnych podziałów,

dotąd dodatkowo potwierdzonych prawnie przez uznanie Łemków za odrębną od Ukraińców mniejszość etniczną przez państwo polskie, mają wewnątrz grupy ideologiczną konkurencję. Owocuje to też pojawieniem się pytań o legitymizację działań obu środowisk, o prawo do wyłączności na kreowanie polityki tożsamości i strategii działania w ramach wyznaczonych przez pole ustawowe możliwości. Obie grupy zarzucają sobie brak praw do reprezentowania społeczności łemkowskiej jako całości.

Podsumowanie

Transformacja ustrojowa pozwoliła Łemkom na nieskrępowane działanie i wyrażanie swych etnicznych aspiracji. Korzystają oni z przyznaných im praw i wykazują dużą aktywność w celu ochrony i rozwoju własnej kultury. W pierwszym okresie ożywienia etnicznego, symbolicznie zakończonym wpisaniem ich do ustawy o mniejszościach, Łemkowie zinstytucjonalizowali grupowe podziały tożsamościowe, powołując dwie organizacje prowadzące odrębną politykę tożsamości, zmierzające do uznania preferowanego przez nich samoopisu – proukraińskie Zjednoczenie Łemków i reprezentujące łemkowskich autonomistów Stowarzyszenie Łemków. Działacze tej ostatniej organizacji w sposób zdecydowany od początku działalności podkreślali odrębność Łemków i Ukraińców, kwestionowaną przez władze PRL. Rozpoczęli działalność kulturalną, integracyjną, rozwijanie zasobu symbolicznego grupy (tu szczególnie ważne w myśl nacjonalizmu językowego były procesy standaryzacji języka), a wraz ze wzrostem znaczenia polityki tożsamościowej i związanym z nim procesem *memory boom* (Winter 2000) – starania o obecność w sferze publicznej treści własnej wspólnoty pamięci. Zgodnie z założeniami gramatyki polityki tożsamości sformułowanej przez Eriksena, w łemkowskiej wizji historii grupy „przywoływane są obrazy dawnych cierpień i niesprawiedliwości”, a grupa jest przedstawiana jako niewinna ich ofiara (Eriksen 2007, 160). Inny obszar działań dotyczył walki o domenę symboliczną, czyli obecność symboli grupy w sferze publicznej. Analiza aktywności łemkowskich organizacji i wypowiedzi etnicznych aktywistów zebranych w trakcie badań wskazują, że prowadzona przez nich polityka tożsamości ma charakter globalny (Eriksen 2007). Moi rozmówcy, dążąc do emancypacji grupy w warunkach lokalnych, odwołują się do globalnego dyskursu praw człowieka i używają go jako argumentu w sporze z państwem. Dyskurs kultury i praw człowieka

pozwała im widzieć swoje roszczenia jako uprawnione. W ramach realizowanej polityki tożsamości są zainteresowani stworzeniem takich tożsamościowych projektów, które będą funkcjonalne z punktu widzenia definiowanych przez nich grupowych interesów. Łemkowscy działacze podjęli szereg działań prowadzących do mobilizacji zasobów tożsamościowych, mających na celu stworzenie czy zdefiniowanie podmiotu kolektywnego jako składającego się z ludzi tego samego rodzaju, co prowadziło do zacierania różnic wewnętrznych i dominacji idei podobieństwa (Warمیńska 2014, 54). Podstawową różnicą, która pozwalała na skonstruowanie wyraźnych grupowych granic, było odrzucenie przynależności Łemków do narodu ukraińskiego. Dla części działaczy, których można nazwać „strażnikami odrębności”, utrzymywanie klarownej granicy pomiędzy społecznością łemkowską a ukraińską było od momentu etnicznego odrodzenia na początku lat 90. zadaniem najistotniejszym. W kontekście tej podstawowej różnicy podziały i różnice zdań wśród zwolenników autonomicznego, emancypacyjnego projektu zacieły się. Ten okres emancypacji to zarówno walka o uznanie przez państwo łemkowskiej odrębności, jak i wewnątrzgrupowe dyskusje przedstawicieli dwóch antagonistycznych środowisk na temat przynależności narodowej grupy i rywalizacja o „rząd dusz” w społeczności łemkowskiej (Michna 2011). Ale też spór o to, kto ma prawo do ustalania strategii działania na rzecz grupy i mówienia w imieniu jej członków. Zdefiniowanie kolektywnego podmiotu było bardzo istotne z punktu widzenia interesów grupowych, gdyż otwierało ono drogę do walki o uznanie, a kulturowa bądź etniczna odrębność była postawą do żądań uznania i realizacji prawa do ochrony kultury grupy. W polityce tożsamości chodzi bowiem nie tylko o symboliczne uznanie, ale także redystrybucję zasobów, popartą przekonaniem, że zagrożone tożsamości wymagają politycznego wsparcia (Miller 2000).

Skuteczne działania na rzecz wpisania Łemków do ustawy o mniejszościach jako jednej z czterech mniejszości etnicznych symbolicznie zakończyły pierwszy okres walki o uznanie. W wymiarze lokalnym proces emancypacji i walki o uznanie odbywa się od momentu jej uchwalenia, według reguł obowiązujących w polu zdefiniowanym przez ustawę o mniejszościach, gdzie każda z grup posiada określoną pozycję i zasoby, z których – będąc uznaną – może skorzystać (Warمیńska 2015). Uznani *de iure* Łemkowie zostali włączeni w system ochrony mniejszości i zyskali szereg praw, w tym możliwość korzystania z finansowego wsparcia ze strony państwa w ramach działań na rzecz podtrzymania i rozwoju łemkowskiej kultury i tożsamości. Społeczność

łemkowska została upodmiotowiona, zyskała głos, została dopuszczona jako aktywny podmiot do dialogu z władzą, m.in. poprzez udział w pracach Komisji Wspólnej Rządu i Mniejszości. Jej odrębność została uznana, bo w ustawie zostali wymienieni osobno jako mniejszość etniczna obok Ukraińców, którzy zyskali status mniejszości narodowej. Część liderów autonomistów, z którymi rozmawiałam tuż po uchwaleniu ustawy, miała nawet nadzieję, że dzięki temu zakończy się zapoczątkowany w okresie procesów dyferencjacji narodowej wschodniej Słowiańszczyzny spór dotyczący przynależności narodowej Łemków. Tak się jednak nie stało. Pokazują to działania liderów, dwóch instytucjonalnych przedstawicieli Zjednoczenia Łemków i Stowarzyszenia Łemków, organizacji reprezentujących odmienne koncepcje przynależności etnicznej/narodowej Łemków. W okresach mobilizacji grupy, w artykule pokazanych na trzech wybranych przykładach (wyboru przedstawicieli do Komisji Wspólnej Rządu i Mniejszości; spisu powszechnego z 2011 r.; organizacji obchodów 70. rocznicy akcji „Wisła”), konflikty dotyczące przynależności narodowej Łemków powracają. Mają one charakter wewnątrzgrupowych sporów. Po uznaniu prawnym przez państwo Łemkowie zyskali jednak nowe możliwości, z których korzystają. Odwołując się do przepisów Ustawy, protestują przeciwko działaniom swoich ideowych przeciwników wewnątrz grupy i odwołują się do władz odpowiedzialnych za implementację przepisów prawa ochrony mniejszości.

Po uchwaleniu Ustawy Łemkowie w dalszym ciągu walczą o uznanie własnej odrębności. Nie stała się ona wraz z wpisaniem na listę mniejszości oczywista. Widać to także w niekonsekwentnej polityce państwa wobec mniejszości łemkowskiej realizowanej przez odpowiedzialnych za politykę wobec mniejszości urzędników, którzy akceptują dwa (ukraiński i autonomiczny) rodzaje grupowego samoopisu jako równouprawnione. Traktują Łemków o ukraińskiej świadomości narodowej jako część łemkowskiej mniejszości etnicznej. Wydaje się, że przyczyną takiego postępowania ministerialnych urzędników jest „nieoczywistość” grup bezpaństwowych, które nie posiadając politycznej, silnej reprezentacji w postaci własnego państwa – która, jak się wydaje, jest najmocniejszym czynnikiem legitymizującym odrębność grupy – są skazane na konieczność ciągłej walki o uznanie, a ich odrębność jest kwestionowana przez różnych aktorów społecznych, mimo prawnego uznania. Przyczyną takiego stanowiska władz jest także sposób interpretacji definicji mniejszości narodowej i mniejszości etnicznej w Ustawie. Łemkowie dążący do emancypacji starają się zatem o doprowadzenie do takiej wykładni przepisów ustawy przez władze, która wewnętrzną opozycję (Łemków

o ukraińskiej tożsamości narodowej) będzie traktować w myśl jednej z możliwych interpretacji: jako część mniejszości ukraińskiej. Dla autonomistów łemkowskich ważna jest zmiana sposobu mówienia o ich ideowych przeciwnikach, są oni Ukraińcami z Łemkowszczyzny, tak jak np. Ukraińcy z Podlasia, Chełmszczyzny czy innych regionów. Tego typu postulaty pojawiają się cyklicznie od momentu konfliktu na tle wyboru przedstawicieli do Komisji Wspólnej, czyli od początku obowiązywania Ustawy. Łemkowie interweniowali w tej sprawie u kolejnych ministrów odpowiedzialnych za ochronę mniejszości, wysyłając pisma i aranżując spotkania. Na nieprawidłową ich zdaniem interpretację Ustawy wskazali także w uwagach do raportu przygotowywanego przez polski rząd dla Sekretarza Rady Europy (*Raport*), na spotkaniach z przedstawicielami Rady Europy czy Rzecznikiem Praw Obywatelskich. W ostatnich kilku latach szczególnie aktywne w działaniach na rzecz zmiany polityki państwa w odniesieniu do uznanej mniejszości łemkowskiej było Stowarzyszenie Ruska Bursa, które wielokrotnie zwracało się do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji (wcześniej Ministerstwa Administracji i Cyfryzacji) zarówno w sprawie łemkowskich przedstawicieli, jak i zaprzestania dotowania wydawania jako łemkowskich tekstów w języku ukraińskim, bądź „nie dotrzymujących żadnego standardu”. Działania te powtarzane na przestrzeni ostatnich kilkunastu lat nie przynoszą jednak skutku. Państwo i reprezentujący je urzędnicy stoją bowiem na stanowisku, że nie mogą być stroną w wewnątrzgrupowych sporach, a demokratyczne państwo prawa nie może wpływać na politykę tożsamości prowadzoną przez uznane prawnie, zarejestrowane organizacje etniczne.

Nie oznacza to jednak, że Ustawa nie zmieniła sytuacji społeczności łemkowskiej. Zmieniła, bo dała jej możliwość zabierania głosu w swoich sprawach i uczyniła jej głos słyszalnym w ramach procedur przewidzianych przez prawne reguły ochrony mniejszości.

Bibliografia

- Babiński, Grzegorz. 2004. „Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce w świetle spisu ludności z roku 2002”. *Studia Socjologiczne*, nr 1(172): 139–152.
- Billig, Michael. 2008. *Banalny nacjonalizm*. Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak.
- Duć-Fajfer, Helena. 2013. „Tożsamość narodowa i język Łemków w XIX i XX w.” W: *Łemkowie*. Red. Beata Machul-Telus, 29–77. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.

- Duć-Fajfer, Helena. 2021. „Lemko Language, *Quo Vadis?*: Current Issues in the Linguistics Field of Lemko Identity: Loss and Revitalisation”, W: *Approaches to Rusyn 2017*. Red. Elena Boudovskaia, 41–55. Sapporo: Slavic-Euroasian Research Center, Hokkaido University.
- Dziewierski, Marek, Pactwa, Bożena, Siewierski, Bogdan. 1992. *Dylematy tożsamości. Studium społeczności łemkowskiej w Polsce*. Katowice: „Randall & Sfinks”.
- Eisenberg, Avigail, Kymlicka, Will. 2011. „Bringing Institutions Back in How Public Institutions Assess Identity”. W: *Identity Politics in the Public Realm. Bringing Institutions Back in*. Red. Avigail Eisenberg, Will Kymlicka, 1–30. Vancouver Toronto: UBC Press.
- Eriksen, Thomas, H. 2014. *Globalisation: The Key Concepts (2nd Ed.)*. London: Bloomsbury Academic.
- Eriksen, Thomas, H. 2015. *Small Places, Large Issues: An Introduction to Social and Cultural Anthropology*. New York: Pluto Press, <https://doi.org/10.2307/j.ctt183p184>.
- Habermas, Jürgen. 1993. *Obywatelstwo a tożsamość narodowa. Rozważania nad przyszłością Europy*, Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Heyes, Cressida. 2002. „Identity Politics”. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Dostęp: 28.11.2022. <http://plato.stanford.edu/archives/fall2002/entries/identity-politics>.
- Horbal, Bogdan. 1997. *Działalność polityczna Łemków na Łemkowszczyźnie 1918–1921*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza „Arboretum”.
- Jasińska-Kania, Aleksandra. 2006. „Teorie tożsamości i różnicy. Wstęp”. W: *Współczesne teorie socjologiczne*. Red. Aleksandra Jasińska-Kania, Lech Nijakowski, Jerzy Szacki, Marek Ziółkowski, 1115–1118. Warszawa: PWN.
- Kertzer, David, I., Arel, Dominique. 2002. „Censuses Identity Formation, and the Struggle for Political Power”. W: *Census and Identity: The Politics of Race, Ethnicity and Language in National Censuses*. Red. David I. Kertzer, Dominique Arel, 1–42. Cambridge University Press, <https://doi.org/10.1017/CBO9780511606045.002>.
- Kymlicka, Will, red. 1995. *The Rights of Minority Cultures*. Oxford: Oxford University Press.
- Leftwich, Adrian. 2004a. „Thinking Politically: On the Politics of Politics”. W: *What is Politics? The Activity and its Study*. Red. Adrian Leftwich, 1–22. Cambridge: Polity Press.
- Leftwich, Adrian. 2004b. „The Political Approach to Human Behaviour: People, Resources and Power”. W: *What is Politics? The Activity and its Study*. Red. Adrian Leftwich, 100–118. Cambridge: Polity Press.
- Łodziński, Sławomir. 2004. „Narodowy Spis Powszechny (2002) a problemy uznania za mniejszość narodową (etniczną). Łemkowie, Ślązacy, Kaszubi”. *Przegląd Polonijny*, nr 3: 27–46.
- Łodziński, Sławomir. 2005. *Równość i różnica. Mniejszości narodowe w porządku demokratycznym w Polsce po 1989 roku*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Łodziński, Sławomir. 2020. „Equal and More Equal: Ethnic Communities and Polish Public Policy 1989–2018”. W: *Identity Strategies of Stateless Ethnic Minority Groups in Contemporary Poland*. Red. Ewa Michna, Katarzyna Warmińska, 1–29. Migration, Minorities and Modernity, vol 5. Springer, Cham, https://doi.org/10.1007/978-3-030-41575-4_1.

- Magocsi, Paul, R. 1983. „Old Ruthenianism and Russophilism: A New Conceptual Framework for Analyzing National Ideologies in Late-Nineteenth-Century Eastern Galicia”. W: *American Contributions to the Ninth International Congress of Slavists, Kijów, September 1983*. Red. Peter Debreczeny, 305–324. Michigan: Slavica.
- Magocsi, Paul, R. 2022. *Pod osłoną gór. Dzieje Rusi Karpackiej i Karpatorusinów*. Tłum. Marek Król. Rzeszów: Libra.
- Michna, Ewa. 1995. *Łemkowie. Grupa etniczna czy naród?* Kraków: Zakład Wydawniczy NOMOS.
- Michna, Ewa. 2011. „Pomiędzy tradycją a współczesnością. Tożsamość Łemków na początku XXI wieku”. *Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny*, nr 4: 189–208.
- Michna, Ewa. 2013. „Łemkowskie organizacje społeczne – współczesna działalność na rzecz podtrzymania i rozwoju kultury”. W: *Łemkowie*. Red. Beata Machu-Telus, 197–223. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Michna, Ewa. 2020. „Emancypacja łemkowskiej wspólnoty pamięci. Upamiętnienia w ramach obchodów 70. Rocznicy Akcji «Wisła»”. W: *Kultury i krajobrazy pamięci*. Red. Marek Dziewierski, Bożena Pactwa, 123–136. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Michna, Ewa. 2021. „The Emancipation of the Lemko Language in the Context of Language Ideologies of Lemko Ethnic Activists”. W: *Approaches to Rusyn 2017*. Red. Elena Boudovskaia, 75–105. Sapporo: Slavic-Euroasian Research Center, Hokkaido University.
- Michna, Ewa, Warمیńska, Katarzyna, red. 2020. „Introduction. Identity Strategies of Stateless Ethnic Minority Groups in Contemporary Poland”, vii–xx. *Migration, Minorities and Modernity*, t. 5. Springer, Cham, <https://doi.org/10.1007/978-3-030-41575-4>.
- Moklak, Jarosław. 1997. *Łemkowszczyzna w Drugiej Rzeczypospolitej. Zagadnienia polityczne i wyznaniowe*. Kraków: Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica”.
- Nijakowski, Lech. 2006. „Status grup etnicznych oraz mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce w świetle wyników Narodowego Spisu Powszechnego z 2002 roku”. W: *Mniejszości narodowe w Polsce w świetle Narodowego Spisu Powszechnego z 2002 roku*. Red. Lucjan Adamczuk, Sławomir Łodziński, 144–145. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar i Polskie Towarzystwo Socjologiczne.
- Nowak, Jacek. 2000. *Zaginiony świat? Nazywają ich Łemkami*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”.
- Nowicka, Ewa. 2009. „Kulturowa odmiennosc w działaniu. Narody duże i małe, stare i młode”. W: *Kulturowa odmiennosc w działaniu. Kultury i narody bez państwa*. Red. Ewa Nowicka, 9–22. Kraków: Zakład Wydawniczy NOMOS.
- Nowicka, Ewa. 2020. „Swoi i obcy, bliscy i dalecy na pograniczach”. W: *Studia nad granicami i pograniczami: leksykon*. Red. Elżbieta Opiłowska, Marcin Dębicki, Kamilla Dolińska, Justyna Kajta et al., 409–416. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Offe, Claus. 2006. „«Homogenicznosc» i demokracja konstytucyjna. Konflikty tożsamości a prawa grupowe”. W: *Współczesne teorie socjologiczne*. Red. Aleksandra Jasińska-Kania, Lech Nijakowski, Jerzy Szacki, Marek Ziółkowski, 1144–1164. Warszawa: PWN.
- Warمیńska, Katarzyna. 2006. „«Zagubieni w odpowiedziach...» Tatarzy polscy wobec Spisu”. W: *Mniejszości narodowe w Polsce w świetle Narodowego Spisu Powszechnego*

- z 2002 roku. Red. Lucjan Adamczuk, Sławomir Łodziński, 209–226. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar i Polskie Towarzystwo Socjologiczne.
- Warمیńska, Katarzyna. 2015. „Kaszubski dyskurs etniczny w kontekście regulacji ustawowych”. W: *Między łękiem a nadzieją. Dziesięć lat funkcjonowania ustawy o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym (2005–2015)*. Red. Anita Adamczyk, Andrzej Sakson, Cezary Trosiak, 347–360. Poznań: Wydawnictwo Naukowe WNPiD UAM.
- Warمیńska, Katarzyna. 2017. „O spotkaniu tożsamości z polityką”. *Opuscula Sociologica*, nr 3(21): 35–44, <https://doi.org/10.18276/os.2017.3-03>.

Dokumenty

- Akcja „Wisła” (1947), czyli tragedia Łemków*, informacja przygotowana dla PAP w związku z 70. rocznicą akcji „Wisła”. Dostęp: 1.12.2022. <http://www.stowarzyszenielemkow.pl/web/pl/2017/04/22/lemkowie-1947-2017-akcja-wisla/>.
- Łemkowie 1947–2017*. 2017. (O.D.F.). Dostęp: 1.12.2022. <http://www.stowarzyszenielemkow.pl/web/pl/2017/04/22/lemkowie-1947-2017-akcja-wisla/>.
- Pismo Stowarzyszenia Łemków do Prezesa Instytutu Pamięci Narodowej*, 2017, Legnica. Dostęp: 2.11.2022. <http://www.lem.fm/stanovisko-stovarishyinya-lemkiv-v-spravi-diskriminatsiyih-tablits-ob-yednannya-lemkiv/>.
- Pismo Stowarzyszenia Ruska Bursa do Prezesa Instytutu Pamięci Narodowej*, 2017, Gorlice. Maszynopis w posiadaniu autorki.
- III Raport dla Sekretarza Generalnego Rady Europy z realizacji przez Rzeczpospolitą Polską postanowień „Konwencji ramowej o ochronie mniejszości narodowych”, Warszawa 2012. Dostęp: 2.11.2022. <http://mniejszosci.narodowe.mac.gov.pl/mne/prawo/konwencja-ramowa-rady/raporty-dla-sekretarza/6966,III-Raport-dla-Sekretarza-Generalnego-Rady-Europy-z-realizacji-przez-Rzeczpospol.html>.
- Ustawa z 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym*. Dz.U. 2005, nr 17, poz. 141.